

Araştırma Makalesi / Research Article

OSMANLI ORDUSUNDA HAMAL BÖLÜKLERİ VE BEŞİNCİ ORDU BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİ (1914-1918)

Abdullah LÜLECİ¹

Öz

Savaşların kazanılmasında modern silahlar, etkili mühimmat ve yüksek moral-motivasyon gibi orduların sahip oldukları farklı parametreler belirleyici olmaktadır. Ancak kimi zaman bu parametrelere rağmen orduların başarısız oldukları görülmüştür. Bazen de düşman kuvvetleri kadar silah teknolojisine ve etkili mühimmata sahip olamadıkları hâlde, askeri birliklerinin kabiliyetini artıran geri hizmet birliklerinin etkili çalışmaları sayesinde savaşlar kazanan ordular da olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Muharebelerini kazanmasında düşman kuvvetleri karşısında ikmal, lojistik ve iâşe işlerinde görevli hamal bölüklerinin başarısı buna örnek gösterilebilir. Bu çalışmada Osmanlı askeri yönetiminin bir savaş stratejisi olarak ortaya çıkan hamal bölükleri ve Beşinci Ordu Bölgesindeki faaliyetleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Ordusu, Birinci Dünya Savaşı, Beşinci Ordu Bölgesi, Hamal Bölükleri.

PORTER COMPANIES IN OTTOMAN ARMY AND THEIR ACTIVITIES IN THE FIFTH ARMY REGION (1914-1918)

Abstract

Different parameters of armies such as modern weapons, effective ammunition and high morale- motivation are effective in winning wars. However, sometimes it has been seen that armies fail despite these parameters. Sometimes there has been armies that won battles thanks to the effective work of the back service units, which increased the capability of their troops, although they did not have as much weapon technology and effective ammunition as the enemy forces. As a matter of fact, the success of the porter troops in the supply, logistics and food duties in the field against the enemy forces in the Ottoman Empire's victory in the Çanakkale Wars in the First World War can be shown as an example to this. In this study, porter companies and activities in the Fifth Army Region, which emerged as a practical application of Ottoman military administration during the war, will be try to revealed.

Keywords: Ottoman Army, First World War, The Fifth Army Region, Porter Companies.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, abdullahluleci@ibu.edu.tr,
ORCID 0000-0002-3723-7015.

Başvuru Tarihi (Received): 24.02.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 28.04.2021

Giriş

Savaşlarda alınan yenilgi ya da başarılar ardındaki devasa organizasyonlarda gizlidir. Bu sebeple ateş hattında düşman kuvvetlere karşı girilen mücadeleler kadar cephe gerisindeki faaliyetlerin de sağlıklı bir şekilde yürütülmesi gerekir. Bu durum, tarihin her döneminde ordular için vazgeçilmez olan lojistik, ikmal ve iaşe faaliyetlerini, savaş stratejilerinin önemli bir parçası hâline getirmektedir. Osmanlı Devleti, cephe gerisindeki faaliyetler dâhil olmak üzere savaş sanatını uzun yıllar iyi uygulamasına rağmen bilhassa XX. yüzyılın başlarında muhtelif sıkıntılar yaşamıştır. Trablusgarp ve Balkan savaşlarında alınan yenilgilerin bir gerekçesi de lojistik, ikmal ve iaşe faaliyetlerinin yeterince sağlanamamasıdır (Kurtaran, 2012: 2270-2277; Zeyrek, 2012: 136, 150, 182, 189, 292; Feyzioğlu, 2006: 202, 204-205, 212).

Yakın geçmişte yaşanan olumsuz tecrübelerin farkında olan Osmanlı Devleti, daha Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında ordunun ikmal ve iaşesi için gerekli düzenlemeler yapılmasına önem vermiştir. Bu anlamda yapılan düzenlemelerden biri, Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerinde geri hizmet birliklerinin teşkil edilmesidir. Bu birliklerden bir kısmı ise Çanakkale Muharebelerinin yaşandığı sahada görevlendirilmiştir.

25 Mart 1915 tarihinde kurulan Beşinci Ordunun amacı; Çanakkale Cephesinde işgal kuvvetlerine karşı Osmanlı topraklarının savunulmasıydı. Beşinci Ordu kurulduktan sonra bölgede bulunan tüm askeri unsurların lojistik ve iaşesi Beşinci Ordu Menzil Müfettişliği tarafından karşılanmaya başlamıştır. Gerek sınırların genişliği gerekse bünyesindeki birliklerin sayıca fazla olmasından dolayı, bu görev ve sorumluluğu savaşın sonuna kadar üstlenen Menzil Müfettişliğine yardımcı olması için menzil mıntika müfettişlikleri oluşturulmuştur. Bölgedeki hizmetlerin daha hızlı ve sağlıklı yapılmasını amaçlayan bu uygulama neticesinde; Beşinci Ordu Menzil, Rumeli Menzil Mıntika, Aydın Menzil Mıntika ve Antalya Menzil Mıntika Müfettişlikleri şeklinde bir dağılım meydana gelmiştir (Çeloğlu, 2018a: 40-41, 63-64).

Harita 1: Beşinci Menzil Mıntika Müfettişliklerin Sınırları

Kaynak: Çeloğlu, 2018a: 64.

Nitekim yukarıdaki haritadan da anlaşıldığı üzere Beşinci Menzil Müfettişliği, diğer mıntika müfettişliklerinden daha geniş sınırlara sahiptir. Ayrıca Rumeli Menzil Mıntika Müfettişliği ile birlikte Çanakkale Muharebeleri sahasında olmaları, burada neden onlarca hamal bölüğü teşkil edildiğinin gerekçesini ortaya koymaktadır.

1. Hamal Bölükleri ve Hamalların Genel Özellikleri

Birinci Dünya Savaşı başlarında geri hizmet birlikleri için pratik bir çözüm olarak düşünülen hamal bölükleri; lojistik, ikmal ve iâşe faaliyetlerinde görevlendirilmişlerdir. Savaşın başlarında sayıca az olan bu bölükler, ihtiyaca göre zamanla artmış ya da azalmıştır. Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerinde kurulan hamal bölüklerinin, bilhassa Çanakkale Muharebelerinin yaşandığı Beşinci Ordu sahasında sayıca fazla olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Hamal bölükleri müstakil yani herhangi bir hamal taburuna bağlı olmadıkları gibi hamal taburu bünyesinde de bulunabilirlerdi. Böyle durumlarda tabur kumandanına bağlı iken müstakil bölük olduklarında bir çavuş ve onbaşı sorumluluğunda hareket ederlerdi. Askerlik kanunu gereği Müslim ve gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın Osmanlı tebaasının tamamından istifade edileceğinden hamal bölüklerinde; eğitim görmüş Müslümanlardan, gayrimüslim erlerin ise eğitim almış ya da almamış olması fark etmeksizin hepsinden ve genç yaştakilerden yararlanılmıştır (ATASE, BDH., 3984-30-2-1; Çeloğlu, 2018a: 97-98). Ordu menzillerinde kullanılacak olan hamalların özellikle gençlerden oluşmaları, çalışma şartlarının zorluğunu ve zamana karşı mücadelenin önemini ortaya koymaktadır. Nakil ve lojistik işlemlerinin olabildiğince hızlı ve kabiliyet yönünden eksiksiz yapılabilmesi için kuvvetli ve genç olan hamallara ihtiyaç vardı. Zira bir taraftan ateş hattına aksamaya meydan vermeden hızlı bir şekilde erzak, tıbbi malzeme, mühimmat ya da silah yetiştirmek diğer taraftan da ağır hava koşulları ve coğrafi şartlar ile mücadele etmek kolay değildi. Bundan dolayı ordunun öncelikleri arasında otuz yaşına kadar olan hamallardan istifade edilmesi vardı. Ancak gerek farklı coğrafya ve cephelerde savaşılması gerekse diğer geri hizmet birliklerinde de ihtiyacın artması, sağlıklı olmaları kaydıyla otuz yaşın üstündeki hamallardan da yararlanılmasını zorunlu hâle getirmiştir. Buna istinaden orta yaş grubunda sayılan kırk yaşına kadar olanların da çalıştırılması uygun görülmüştür. Öte yandan hamal kollarının cephede iken ağır işler yapması dolayısıyla seçilecek kişilerin sağlıklı olmasına dikkat edilmesi istenmiştir. İhtiyaç olması hâlinde ise daha önce firara karışmış ve bakaya kalmış olanların yanı sıra yaralanma ya da hastalık sebebiyle cephe gerisine gönderilenlerden de hamal kollarının istifade edeceği açıklanmıştır (ATASE, BDH., 1999-448-1-8; 1999-448-1-9; Lüleci, 2021:256).

Ordu menzillerinde kırk yaşına kadar çalışma imkânına sahip hamal bölüklerinin öncelikli görevleri arasında cephe ve ecza depolarına, ordunun iâşesi hususunda can damarı olan ambarlara malzemelerin yüklenmesi ve boşaltılması vardı. Cephe hattından uzak yerlere kurulan ambarlara ulaşım, geri hizmet birlikleri vasıtasıyla sağlanıyordu. Bu işler için en fazla aranan birliklerden olan hamalların arkalıklarının olması önem arz ediyordu. Ancak zaman zaman arkalıkları olmadığı görülmüş, bunların kolordularca temin edileceği söylenmiştir. Arkalıkları kullanan hamalların taşıyabilecekleri yük miktarları ise hesaplanmış, yiyecekleri de buna göre belirlenmiştir. Savaş sırasında bir hamalın arkalığı ile taşıyabileceği yük miktarı, kendi yiyeceği de dâhil yirmi beş kilodur. Bu hesaplama, bir hamalın günlük yirmi kilometre yol kat edebileceği düşünülerek yapılmıştır. Hamal bölüklerinin ambarlarda malzeme yükleme ve boşaltma işlerinin dışında, iskele ve limanlarda yine malzeme yükleme ve boşaltma, cephe taşıma ve yol inşaatı gibi muhtelif görevleri de olmuştur (ATASE, BDH., 2653-74-1-8; 3984-30-2). Bu işler için ise yol ya da arazinin durumuna göre sırik, çuval, kızak ya da el arabaları kullanılmıştır (ATASE, BDH., 3984-30-2; 3984-30-2-5; 2033-591-5-11; Lüleci, 2021:525-527).

2. Hamal Bölüklerinin Teşkili

Osmanlı askeri yönetimi, savaşın hemen başlarında ordu kumandanlıkları himayesinde her türlü malzemenin yüklenip boşaltılması işleri için hamal bölüklerinin oluşturulmasını kararlaştırmıştır. Bu kapsamda en fazla üç yüz nefer mevcudunda birer hamal bölüğü oluşturmakla izinli sayılmışlardır (ATASE, BDH., 766-611-2; 766-611-2-1). Birinci Kolordu Kumandanlığı, hamal bölükleri konusunda 15 Kasım 1914 tarihinde Kolordu Asker Alma Başkanlığı Heyetine yazdığı resmi yazıda şu hususlara dikkat çekmiştir:

- Ordu menzili için hamal bölüğü oluşturulacaktır.
- Çavuş ve onbaşların okuma-yazma bilenlerden seçilmesine gayret gösterilecektir.
- Askerler hamal esnafından olacaktır. Şayet hamallar yeterli gelmez, az miktarda eksik kalırsa bu boşluk yine hamal işine elverişli olanlarla doldurulacaktır.
- Hamallar arkalıklarıyla birlikte davet edilecekler, hamal olmayanların arkalıkları kolordularca temin edilecektir.
- Hamallardan ne kadarının arkalıklı-arkalıksız olduğu acilen kolorduya bildirilecektir.
- Hamal bölüklerinin himayesinde olacak hayvanlar tam teçhizatlarıyla hazır bulundurulacaktır.
- Bütün eksikler giderilerek nereden ve ne kadar asker ve nakliye aracının hazırlanacağı ivedilikle kolordu tarafından bildirilecektir.
- Zamanın ehemmiyetinden dolayı hamal bölüklerinin oluşturulması için ivedi davranılacaktır.

15 Kasım 1914 tarihli yazıda ayrıca bir hamal bölüğü kadrosu şu şekilde belirtilmiştir (ATASE, BDH., 2033-591-5; 2033-591-5-1; 2033-591-5-2; 2033-591-5-3):

Tablo 1: Bölük Kadrosu

Adet	Görevli	Açıklama
1	Mülazım (yahut zabıt vekili)	Kolordu Erkan-ı Harbiye tarafından tayin olunacaktır.
1	Başçavuş	Kolordu Erkan-ı Harbiye tarafından tayin olunacaktır.
2	Çavuş	
8	Onbaşı	
2	Aşçı	
1	Borizen (Borazan) ²	
77	Hamal	
4	Mekkâre (Yük Hayvanı) ³	

Kaynak: ATASE, BDH., 2033-591-5; 2033-591-5-1; 2033-591-5-2; 2033-591-5-3.

Hamal bölüğü kadrosu içinde Mülazım ve Başçavuşun bulunması, hamal taburuna bağlı bir bölük olduğuna işaret etmektedir. Hamal bölüğü kadrosunun belirlenmesi ile birlikte nerelerde

² Borazan, askere kumandanın talimat ve emirlerini bildirmek, yemek, uyku ve benzeri vakitlerini ilan etmek için boru çalmakla görevli olan ve savaş meydanında kumandanın yanından ayrılmayan çavuş veya nefer. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009, s. 311.

³ Eşya ve levazım nakli için kira ile tutulan hayvanlar. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009, s. 1394.

oluşturulacağı hakkında Konya Asker Alma Kalemi Reisi Miralay Ziya Bey, Birinci Kolorduya bir yazı göndermiştir. Miralay Ziya Bey'in 21 Kasım 1914 tarihli bu telgrafında, bölüğün sevk edileceği yerlerin bildirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Konya mıntıkasında bulunan ahalinin zirai faaliyetlerle uğraşmasından dolayı bölgede arkalıklı hamal bulunamayacağı belirtilmiştir. Bununla beraber çoğunlukla İzmir'de mağazalarda hamallıkla uğraşan Beyşehir ve Seydişehir ahalisinden hamalların çağırılması gerektiği de ifade edilmiştir.

Bu konuyla ilgili Eskişehir ve İzmit Asker Alma Kalemi Başkanlıklarına da çağrı yapılmıştır. Arkalıklarıyla birlikte mıntıklarında ne kadar hamal/neferin bulunduğu sorulan şubelere, oluşturulacak bölüğün Dersaadet'e celp olunmak üzere oradaki askeri kıtalardan birinde misafir edileceği söylenmiştir. Bu talepte önemli bir detay, hamallardan öncelikli olarak arkalıklı olanlarının tercih edileceğiydi. Arkalıklı hamalların temini konusunda Eskişehir ve İzmit şubelerinden bilgi istenilmesinin ardından (ATASE, BDH., 2033-591-5; 2033-591-5-4; 2033-591-5-5) ilk etapta şubelerde arkalıklı hamal esnafının bulunmadığı açıklanmıştır. Ancak 22 Kasım 1914 tarihi itibariyle biri arkalıklı otuz beşi arkalıksız olmak üzere toplamda 36 kişinin tedarik edildiği ve Çaycuma şubesinden cevap alınmadığı, haber alındığında gerekli bilginin verileceği aktarılmıştır (ATASE, BDH., 2033-591-5-7).

Öte yandan Çaycuma şubesinden başka, İzmit Asker Alma Başkanlığı Heyeti mıntıkasında altmış bir arkalıklı hamalın tedarikinin mümkün olduğu anlaşılmıştır. İki çavuş, sekiz onbaşı ve dört mekkârenin sağlanması için de Konya'ya yazılmıştır. Hatta bu telgrafta da çavuş ve onbaşılardan okuma yazma bilmeleri, hamal esnafından alınacaklar yeterli olmazsa yine hamal işlerine elverişli olanlardan istifade edilmesi vurgulanmıştır. Arkalıksız hamalların bölüğe kazandırılması hâlinde ise sayıları belirtilmek şartıyla arkalıkların kolordularca temin edileceği belirtilmiştir. Bölüğün himayesine verilecek hayvanların da tüm teçhizatlarıyla birlikte gönderilmesi için Konya Asker Alma Şubesine yazılmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen Konya Asker Alma Şubesince hamal bölüğü teşkilinin mümkün olmadığı anlaşılmış, İzmit Şubesi tarafından oluşturulacak bölüğün kadrosuna iki çavuş sekiz onbaşı ile dört mekkârenin sağlanması ve sevki ön plana çıkmıştır (ATASE, BDH., 2033-591-5-8; 2033-591-5-9).

İlerleyen günlerde İzmit Asker Alma Kalemi, Çaycuma şubesinde üçü gümrükte olmak üzere sekiz hamalın bulunduğunu Birinci Kolorduya bildirmiştir. Akabinde Konya'dan talep edilen iki çavuş, sekiz onbaşı ve dört mekkâreden ancak bir çavuş ile dört onbaşı gelmiştir. Bu sırada talebin tam olarak karşılanamaması da eleştiri konusu olmuştur. Hatta bir çavuş, dört onbaşı ve dört mekkârenin acilen sevk edilmesi ve gönderilmeyenlerin gerekçelerinin bildirilmesi istenmiştir. Sonuç itibariyle ordu menzili için iki çavuş, dört onbaşı, 44 arkalıklı ve 33 arkalıksız hamal, iki aşçı ve bir borazandan ibaret olan hamal bölüğünün hazırlandığı Birinci Kolorduya bildirilmiştir. Konya şubesinden katılacak olanların ise Dersaadet'te bölüğe dâhil olacakları açıklanmıştır (ATASE, BDH., 2033-591-5-10; 2033-591-4-11; 2033-591-5-12).

Hamal bölüklerinin 1915 yılı başlarında da teşkil işlerinin devam ettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Nitekim İkinci Kolordu Kumandanı Miralay Faik imzalı bir telgrafta; bir zabıt, bir çavuş, üç onbaşı, bir yazıcı, 34 arkalıklı hamal ile iki mekkâreden oluşan hamal bölüğünün 15 Ocak 1915 tarihinde Lüleburgaz'a sevk olunacağı bildirilmiştir (ATASE, BDH., 2645-36-1-5).⁴

Öte yandan Çanakkale Muharebelerinin devam ettiği bir sırada İkinci Ordu Menzil Müfettişliği, özellikle yükleme ve boşaltma işleri için elzem olan hamal bölüklerine ihtiyacın had safhada olduğunu İkinci Ordu Kumandanlığına bildirmiştir. Hatta dört ambara sahip olan İkinci Ordunun her bir ambar için hamal takımına ihtiyacının oldukça elzem olduğu vurgulanmıştır. Bundan dolayı

⁴ 20 Mayıs 1915 tarihli İkinci Ordu Menziline çıkan yazıda Lüleburgaz'da bulunan hamal erlerinin Alpullu'ya nakledileceği yazılmaktadır. Bu sırada Alpullu'da tesis edilecek olan cephane deposuna, mühimmatların sevk edilmesinde hamallara ihtiyaç söz konusuydu. ATASE, BDH., 2653-74-1-7; 2653-74-1-8.

300 mevcutlu olması düşünülen bölüğün dört takımlı ve bunların depo birliklerinden veya bağlı mensuplarından seçilmesi talep edilmiştir. Akabinde İkinci Ordu Menzil Müfettişliğine gönderilmesi istenen bu bölüğün, 300'den 360 kişiye çıkarılması istenmiştir. Bu hamalların ağır işlerde çalışacak olmalarından dolayı kuvvetli kişilerin tercih edilmesi ve bu işe kabiliyetli olanların seçilmesi de talebe eklenmiştir. Bulgurlu'da bulunan İkinci Ordu Karargâhından çıkan 25 Mart 1915 tarihli cevabi telgrafta ise bölükteki hamal sayısının %20 oranında artırılmasının uygun olmadığı vurgulanmıştır (ATASE, BDH., 2534-32-1; 2534-32-1-1).

Diğer taraftan Bulgurlu Beşinci Nokta Kumandanı Binbaşı Ahmet Necmeddin imzalı ve 6 Ocak 1916 tarihli telgrafta hamal bölüklerinin sevk yerleri konusunda bazı anlaşmazlıkların yaşandığı görülmektedir. Nitekim Kâğıthane İhtiyat Erzak Ambarından 41 nefer, talimat gereği Sultan Çiftliğinde bulunan hamal bölüğüne sevk edilmiştir. Ancak sevk edilen bu 41 nefer, Sultan Çiftliğinde kimseyi bulmadıklarından önce Haydarpaşa'ya geçmişler oradan da Bulgurlu'ya dönmüşlerdir. Bu anlaşmazlık dolayısıyla 41 neferin, Kadıköy'deki tahmil bölüğüne mi yoksa başka bir yere mi sevk edileceği Birinci Ordu Menzil Müfettişliğine sorulmuştur (ATASE, BDH., 2534-32-1-145).

Hamal bölüklerinin teşkili ile ilgili çalışmalar, Altıncı Ordu mıntıkasında da görülmüştür. 22 Aralık 1914 tarihli bir belgede 87 neferden oluşan bir hamal bölüğünden bahsedilmektedir. Bu hamal bölüğünün mevcudu; güvenlik ve üst düzey personeli dâhil olmak üzere, yaklaşık bir aylık süreç sonunda beş yüze ulaşmıştır. Söz konusu bölüğün teşkilat şeması aşağıdaki gibidir (ATASE, BDH., 3984-30-2-20; 3984-30-2-21; 3984-30-2-22):

Tablo 2: Bölük Kadrosu

Tabur Personeli	Adet
Çavuş	6
Onbaşı	7
Muhafız	60
Müslüman	341
Gayrimüslim	86
Toplam	500

Kaynak: ATASE, BDH., 3984-30-2-22.

Tablodaki hamal sayıları dikkate alındığında hamal bölüklerinin teşkili için bildirilen 300 hamal sayısının aşıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu yapılanmasının, hamal taburu olabileceği akla gelebilir. Ancak tabur addedilebilmesi için mülazım gibi üst rütbelilerin bulunması gerekirdi. Bu sebepten savaş sırasında nadirde olsa sayısı 300'ü aşan hamal bölüğüne bir örnek teşkil etmektedir. Öte yandan savaşın başları sayılabilecek bir tarihte bölükteki Müslüman hamalların, gayrimüslim unsurlardan aşağı yukarı dört kat daha fazla olması, nakdi bedel usulünün epey rağbet gördüğünü akla getirmektedir. Ancak gerek seferberlik uygulamasında yaşanan sorunların gerekse ordu kumandanlığının yer aldığı bölgenin kendine has özelliklerinin dikkate alınması gerekir. Normal şartlarda amele taburları gibi gayrimüslim unsurlardan daha fazla yararlanılarak oluşturulmak istenilen hamal kolları uygulamasında, önceleri sayıca noksanlıklar görülse de savaşın ikinci yılı diyebileceğimiz 1915 yılı Nisan ayı zarfında hamal sayısında ciddi artışlar yaşanmıştır (ATASE, BDH., 3984-30-2; 1999-448-1-4; 1999-448-1-23; 1999-448-4-1; 1999-448-4-2). Hatta bu konuda

gayrimüslimlerin hamal kollarının ne kadarını oluşturabileceğine dair yazışmalar gündemi epey meşgul etmiştir (ATASE, BDH., 1999-448-1-11).

3. Beşinci Ordu Menziline Bağlı Hamal Bölükleri

Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Muharebelerinin yaşandığı Beşinci Ordu bölgesinde, Beşinci Ordu Menzil Müfettişliği oluşturularak askeri birliklerin lojistik ihtiyaçlarının karşılanması amaçlanmıştır. Bu menzillerin bünyesinde oluşturulan nokta kumandanlıkların emrine, hamal bölükleri gibi birçok geri hizmet birliği verilmiştir. Savaş meydanlarındaki mücadelenin kesintisiz ve başarılı bir şekilde yürütülmesi için çalışan hamal bölükleri; askeri malzeme ya da gıda tarzında bölgede bulunan her türlü malzemenin yüklenmesi, boşaltılması ve taşınmasını sağlayan aktif birimlerden biri hâline gelmiştir (Çeloğlu, 2018b: 137-140; Çeloğlu, 2018a: 24, 53).

Öte yandan menzil bölgelerinin çok geniş sınırlara ulaşması ve kendilerine bağlı birimlerin sayısının artması dolayısıyla mıntıka müfettişlikleri oluşturulmuştur. Menzil hizmetlerinde yaşanabilecek aksaklıkları ortadan kaldırmak için yapılan bu değişikliklerle Beşinci Ordu bölgesinde Beşinci Menzil Müfettişliği ile Rumeli, Aydın ve Antalya Menzil Mıntıka Müfettişlikleri meydana getirilmiştir. Her müfettişlik sahasında da diğer geri hizmet birimleri gibi hamal bölükleri de yer almıştır.

Beşinci Ordunun lojistik faaliyetleri için en pratik ve mantıklı olanı deniz yoluuydu. Bu ikmal yolunun sağlıklı bir şekilde işlemesi için büyük çaba sarf eden Osmanlı Devleti, İtilaf kuvvetlerinin engellemelerine maruz kalmıştır. Hatta birçok Osmanlı nakliye gemisi ve çalışanın kaybedilmesi, devleti farklı önlemlere sevk etmiştir. Bu sırada deniz yolu engellemelere rağmen kısmen devam etse de (Çeloğlu, 2018a: 64, 141-147) hamal bölükleri daha da önem kazanmıştır. Taşınacak erzak ya da askeri malzemenin durumuna göre farklı taşıma vasıtaları kullanan bu bölükler, araçların giremediği engebeli arazilerden zor da olsa geçerek coğrafi ve fiziki şartların menzile ulaşım yolundaki engelleri ortadan kaldırmışlardır. Bu faaliyetler kapsamında Rumeli Menzil Mıntıka Müfettişliğinin konumu, ciddi ve meşakkatli çalışmaları zorunlu kılmıştır. Nitekim bu bölgede cephaneye, erzak ve ecza depoları, Osmanlı ordusu için can damarı mahiyetinde idi. Çanakkale Muharebelerinin geçtiği alana yakın bu müfettişlik sahasında (Tekirdağ, Şarköy, Uzunköprü, Keşan, Eriklice, Gelibolu, Akbaş, Alpulu, Babaeski, Birgos ve Biga'da) birçok ambar ve depo vardı. Bu depo ve ambarlara malzemelerin yüklenmesi, boşaltılması ve en uçtaki muharip birliklere kadar ulaştırılması konusunda Uzunköprü, Tekirdağ, Muratlı, Keşan, Gelibolu, Akbaş, Kilya, Lâpseki ve Lüleburgaz'da bulunan hamal bölükleri ellerinden gelen gayreti fazlasıyla göstermişlerdir. Bu hamal bölüklerinin sayıca fazla olmasının sebebi, hem savaş meydanlarına yakın ama engebeli arazinin hem de bölgede bulunan cephaneye, ambar ve ecza depolarının fazla olmasıyla alakalıdır (Koyunoğlu, 2015: 244; Esenkaya, 2016: 79; Çeloğlu, 2018a: 70, 98).

Lâpseki'de bulunan hamal bölüğü, Lâpseki İskele Kumandanlığının idare heyetinde bulunmaktaydı. Bu birimdeki hamalların görevi iskeledeki her türlü yükleme ve tahliye işlerinin gerçekleştirilmesiydi. Zaman zaman karşılaşılan engellemelere rağmen deniz yoluyla taşıma kapasitesinin karaya oranla daha fazla olması ve nakliyenin daha kısa sürede gerçekleşmesi, bölgedeki çalışmaları hızlandırmıştır. Ayrıca Lâpseki Nokta Kumandanlığı, ordunun kömür tedariki için madende çalıştırılmak üzere Gelibolu hamal bölüğünün 48 askerinden istifade etmiştir. Lâpseki yakınlarındaki Şevketiye Kömür Madeninde çalışmak için görevlendirilen bu 48 hamal ile birlikte 348 kişiden ve 15 arabadan oluşan bir müfreze meydana getirilmiştir (Bolat, 2018: 30, 33-35, 66, 70, 98).

Rumeli Menzil Mıntıka Müfettişliği havalisinde hem tabur bünyesinde hem de müstakil surette hamal bölükleri bulunmaktaydı. Bölgede bulunan bazı hamal bölükleri, aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 3: *Hamal Bölükleri ve Mevkileri*

Bölük ismi/Numarası	Mevkii	Mevcudu
Uzunköprü Hamal Bölüğü	Uzunköprü	178
Keşan Hamal Bölüğü	Keşan	100
Keşan Hamal Bölüğü	Uzunköprü	311
1	Akbaş	213
2	Akbaş	240
3	Akbaş	182
4	Akbaş	182
5	Kilya	174
6	Kilya	174
7	Çanakkale	198
8	Birgos	198
9	Birgos	198
10	Birgos	198
11	Lâpseki	198
12	Birgos	198
13	Birgos	198
14	Birgos	198
15	Birgos	198
16	Arapçeşmesi	252
17	Eşelik	251
18	İskender Köyü	251
19	Ahmedler Köyü	251
Toplam		4541

Kaynak: Çeloğlu, 2018a: 98.

Tabloda rakamlarla belirtilen 19 farklı hamal bölüğü, dört farklı hamal taburu bünyesinde görev yapmıştır. İki Keşan ve bir Uzunköprü hamal bölüğü ise herhangi bir tabura bağlı olmayıp müstakil vaziyettedir. Ayrıca bu menzil sahasında 1916 yılının Mart döneminde Lüleburgaz'da da bir hamal bölüğü bulunmakta idi.⁵ Hatta 1916 Kasımında Lüleburgaz'da bulunan inşaat bölükleri ile birlikte "Zafer Abidesi" dikilmesi konusunda hamal bölüğünün ciddi katkıları olmuştur (Martin, 2020: 469).

Merkezi, Bandırma'da bulunan Beşinci Menzil Müfettişliği sınırları içindeki Bandırma, Bursa, Bilecik ve Balıkesir'de konuşlu hamal bölükleri ise Bandırma, Uşak, Mudanya, Bilecik ve Balıkesir gibi bölgelerde görev yapmıştır. Bu menzil müfettişliğinde bulunan hamal bölüklerinden biri de Karabiga'da bulunmaktaydı. Karabiga sevkiyat hamal bölüğünde görev yapan hamalların günlük işlerinin takibi kadar zaman zaman mektuplarının da kontrole uğradıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim bu hamal bölüğünde görevli Nersis isimindeki hamalın, Ankara vilayetine bağlı Boğazlıyan Kasabasında bulunan ailesiyle mektuplaştığı tespit edilmiştir. 1916 yılı Mayıs ayı zarfında ailesinin İslamiyet'i seçmesi üzerine bilgi edinmek amaçlı hemşerisi ve aynı zamanda devlet memuru olan Emin Efendi'ye gönderilen bu mektup, Karabiga İskele Kumandanlığında kontrole tabi tutulmuştur. Ancak gerek mektubun içeriğinden gerekse Nersis hakkında yapılan incelemelerden herhangi bir olumsuzluğa rastlanmamıştır. Bu yönüyle savaş sırasında hamalların ordulara kattıkları geri hizmetler kadar haberleşmelerinin de Osmanlı askeri yönetimi tarafından takip edildiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan Antalya Mıntıka Müfettişliğinde; Balazir, Denizli Mıntıka Müfettişliğinde; Aydın, İzmir Mıntıka Müfettişliğinde; Manisa, İzmir, Uşak ve Alaşehir, Aydın Mıntıka Müfettişliğinde; Aydın ve Muğla, Burdur Mıntıka Müfettişliğinde ise Balazir'de bulunan hamal bölükleri, ikmal ve iaşe faaliyetlerinde aktif rol almışlardır (BOA, DH. EUM. 2. Şube, 25/8; Çeloğlu, 2018a: 63-72).

Bunların dışında Beşinci Ordu bölgesinde farklı geri hizmet birlikleri de vardı. Amele ve hamal kollarına ilaveten erzak ve cephanenin da sayıca fazla olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Buna yüzlerce ton erzak ve cephaneyi taşıyan öküz, deve, kağrı, bargir⁶, manda ve mekkâre kolları örnek gösterilebilir (ATASE, BDH., 1999-448-11; 2653-74-1-13; 2653-74-1-14; 2653-74-1-16; 2653-74-1-18; 2653-74-1-21).

4. Sonuç

Modern dönem Osmanlı harplerinde ateşli silah ve mühimmatı kullanma, hız ve kabiliyet, mobilizasyon gibi mekanizmalar, cephe gerisindeki organizasyonlarda büyük değişimlere sebebiyet vermiştir. Savaşın ikmal ve lojistiği, merkez ile cephe menzilleri arasındaki münasebetler, cephe organizasyonları kadar önem kazanmıştır. Bu noktada geri hizmet birliği olarak oluşturulan hamal bölükleri, Osmanlı Başkumandanlık Vekâletinin plan ve harekâtlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Türk Tarihi açısından büyük öneme sahip Çanakkale Muharebeleri sırasında da hamal bölüklerinden istifade edilmiştir. Yukarıdaki bilgilerden hareketle ateş hattında mücadele gösteren muharip unsurların yanında cephe gerisinde daha çok ambar, sıhhi depo ve iskelelerde görev yapan hamal bölüklerinin savaşın kazanılması konusunda ciddi katkıları olduğu görülmektedir.

Savaş durumlarında her ulusun her bir ferdine, özellikle meslek gruplarına duyulan ihtiyaç had safhada olduğu için tüm unsurlar seferber edilmekteydi. Ancak gündelik hayatın vazgeçilmez unsurları olan hamalların bilhassa Osmanlı ordusu içinde kullanılması, onların savaştan en az

⁵ Hatta aynı dönem zarfından İkinci Ordu Menziline ait bazı kuruluşlar varlığını devam ettirmektedirler. Bkz: Volkan Martin, "Lüleburgaz'da Bulunan "Abide-i Zafer" Hakkında Bir Çalışma", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/40, (2020/Güz), s. 469.

⁶ Beygir.

etkilenen meslek gruplarından biri olmalarını sağlamıştır. Ayrıca yaptıkları bu hizmet karşılığında vatani görevlerini yerine getirmişlerdir. Hamal bölüklerindeki gayrimüslimler, düşman kuvvetlerin çıkar ve menfaatlerine uygun hareket etmek yerine hem muhafaza altında tutulmuşlar hem de vatanlarına hizmet etmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı ordusunun bir dayanışma örneği olan hamal bölükleri, dönemin şartlarına göre pratik bir çözüm olarak değerlendirilmelidir. Bugün Türk ordusunun gerçekleştirmiş olduğu operasyonlarda da ikmal ve iaşe faaliyetleri çağın gereklerine uygun yapılmaktadır. Yüzyılı aşkın bir zamandan önceyle kıyaslandığında bugünkü ordunun farkı ise insan emeğinin yerine ulaşım araçlarının kullanılması ve lojistik desteğin daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesidir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlı Osmanlı Arşivi

Dâhiye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti 2. Şube (DH. EUM. 2. Şube) 25/8.

Genelkurmay ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH). 1999-448-1-8; 1999-448-1-4; 1999-448-1-9; 1999-448-1-23; 1999-448-4-1; 1999-448-4-2; 1999-448-11; 2653-74-1-8; 2653-74-1-7; 2653-74-1-13; 2653-74-1-14; 2653-74-1-16; 2653-74-1-18; 2653-74-1-21; 3984-30-2; 3984-30-2-1; 3984-30-2-5; 3984-30-2-20; 3984-30-2-21; 3984-30-2-22; 2033-591-5-11; 766-611-2; 766-611-2-1; 2033-591-5; 2033-591-5-1; 2033-591-5-2; 2033-591-5-3; 2033-591-5-4; 2033-591-5-5; 2033-591-5-7; 2033-591-5-8; 2033-591-5-9; 2033-591-5-10; 2033-591-4-11; 2033-591-5-12; 2645-36-1-5; 2534-32-1; 2534-32-1-1; 2534-32-1-145.

Araştırma Eserler

Borlat, B. (2018). *Çanakkale Cephesi'nde ikmal faaliyetleri (1914-1916)* Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çeloğlu, Y. S. (2018). *Çanakkale Cephesi'nde askeri nakliye hizmetleri: Beşinci Ordu menzil teşkilatı* Yayınlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

Çeloğlu, Y. S. (2018). Çanakkale cephesinde 5'inci ordu menzil teşkilatı. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 16(24), 133-173.

Esenkaya, A. (2016). Çanakkale cephesi'nde idari faaliyetler ve lojistik faaliyetlere genel bakış. *100. Yılında Çanakkale* içinde (ss. 45-83). İstanbul.

Feyzioğlu, H. S. (2006). Hatıraların ışığında balkan savaşları. *DTCF Dergisi*, 56(2), 200-213.

Koyunoğlu, A. A. (2015). Çanakkale savaşı'nda lojistik faaliyetler. *100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu* içinde (ss.241-265). İstanbul.

Kurtaran, U. (2012). Osmanlı seferlerinde organizasyon ve lojistik. *Turkish Studies*, 7(4), 2269-2286.

Lüleci, A. (2021). Birinci cihan harbinde osmanlı ordusunda hamal taburları 1914-1918. *History Studies*, 13/2, 523-534.

Martin, V. (2020). Lüleburgaz'da bulunan "Abide-i Zafer" hakkın bir çalışma. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX(40), 467-482.

Şemseddin Sami (2009). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Zeyrek, S. (2012). *Birinci Balkan Savaşı yenilgisinin iç ve dış sebepleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.